

УДК 378:81-115;811.11-112:16

Л. К. РАЄВСЬКИЙ,
викладач кафедри німецької та другої іноземної мови
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ПРЕДИКАТИВІВ У СЛОВ'ЯНСЬКИХ І ГЕРМАНСЬКИХ МОВАХ

У цій статті автор наводить результати проведених ним досліджень предикативів як у синхронії, так і в діахронії та панхронії на прикладі слов'янських та германських мов. Отримані результати в майбутньому можуть бути використані в подальших наукових дослідженнях та методичних розробках, зокрема під час укладання підручників з граматики словацької мови.

Ключові слова: предикатив, граMATика, синтаксис, морфологія.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Останнім часом в лінгвістиці все більшої популярності набувають порівняльні методи досліджень, що в свою чергу дає змогу детальніше розглянути аналізований матеріал. Подібний компаративний аспект знаходить своє вираження також і у появі нових навчальних предметів, а, відповідно, і літератури до них.

У даній роботі представлена спроба порівняти предикативи у слов'янських і германських мовах, що в свою чергу дасть змогу краще зрозуміти область їх вживання у відповідній мові та, відповідно, їх місце в граматиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Дослідженню предикативів присвячено ще не так багато уваги мовознавців, причому більшість з них висвітлює дану проблему лише на прикладі однієї мови. Так, основні питання щодо визначення, місця і використання предикативів

висвітлені в працях В. І. Борковського [1], В. В. Віноградова [2], А. В. Ісаченко [4], Л. В. Щерби [5] та інших.

Мета статті – порівняти предикативи у слов'янських і германських мовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Граматисти відокремлюють до особливого класу слова типу можно, должно, жаль тощо. Ці слова, за своєю зовнішньою формою зазвичай співпадаючи або з короткими формами прикметників середнього роду, або з прислівниками (можно, должно), або з іменниками (лень, пора), виявляють у російській мові цілу низку ознак, котрі зближують їх з дієсловами.

Перш за все це виявляється в їх синтаксичному використанні: фони фігурують виключно у функції присудка, а саме у тій функції, котра є основною синтаксичною функцією дієслів, порівняйте: мне можно прийти, ему пора домой. Далі, слова вказаного типу утворюють аналітичні форми часу: мне можно было прийти, ему пора было домой. Деякі з цих слів можуть як перехідні дієслова керувати знахідним відмінком, тобто мати при собі прямий об'єкт: мне жаль эту девочку, розмовне: для этого надо десять рублей. Ця риса зближує слова типу, що розглядається, з дієсловом. Семантично ці слова висловлюють або необхідність (надо, нужно, должно, необходимо), можливість (можно, нельзя), намір (я намерен, я непрочь), тобто є виразниками модальних відносин, або вони висловлюють будь-який фізичний, психічний або атмосферний стан (мне больно, мне смешно, здесь холодно). Як відомо, стан може висловлюватись також дієсловом, але на відміну від дієслівного висловлення стану (я лежу, в дали белелись дома), де стан висловлюється в категоріях процесуальності), дана група слів висловлює стан як якусь ознаку, котра є позбавленою значення процесуальності, але про яку ми мислимо у часі. На основі саме цієї останньої семантичної ознаки академік Л. В. Щерба і назвав дану групу слів, хоча з деякими застереженнями [5, с. 63], – “категорією стану”.

Цей термін широко застосовувався в радянській лінгвістичній літературі і не було б, звичайно, ніякої потреби замінити його іншими, якщо б сам термін “граматична категорія “не був багатозначним. До того ж термін” категорія стану “походить перш за все з семантичної ознаки даного ряду слів, причому слова типу можно, надо, нельзя, а також такі слова, як пора лише з певним прибільшенням підлягають під загальне значення “стану”. Але умовний термін “предикатив”, котрий тут пропонується, виявляє перш за все граматичну (синтаксичну) природу, котра властива

даний групі слів загалом. Термін “предикатив” починає також прищеплюватися в словацькій фаховій літературі [3].

Близькість російських предикативів до дієслова розкривається з особливою наочністю в плані порівняння. Цілому ряду російських предикативів у словацькій мові відповідають дієслова:

мне нельзя курить – nesmiem fajčiť;

мне надо было бы поехать в Братиславу – mal by som ísť do Bratislavy;

можно войти? – smiem vojsť?

мне стыдно – hanbím sa i под.

У германських мовах російським предикативам з модальним значенням можно, надо, нужно відповідають модальні дієслова типу: нім. dürfen, können, sollen, müssen, mögen або brauchen [6], англ. I can, I may, I must, I should, I shall з інфінітивом, а також сполучення I ought to, I have to, I am to do something.

Семантична та синтаксична близькість предикативів до дієслів в російській мові об’єктивно відображається і в тому, що багато представників російської мови, котрі необтяжені лінгвістичними теоріями, сприймають предикативи саме як дієслова. Описуючи душевний стан захисників Сталінграду, І. Еренбург пише в “Бурі”: “З усіх дієслів залишилося лише одне: должен”. Таке саме ототожнення предикативів з дієсловами ми маємо ще у Д. Фонвізіна в його сатиричній “Всеобщей придворной грамматике”, яку було написано наприкінці 1770-х або в 1780-х роках. Там ми читаємо:

О глаголах

Вопр. Какой глагол спрягается чаще всех и в каком времени?

Отв. Как у двора, так и в столице никто без долгу не живёт, для чего чаще всех спрягается глагол: быть должным. (Для примера прилагается здесь спряжение настоящего времени, чаще всех употребительного):

Настоящее:

Я должен

Мы должны

Ты должен

Вы должны

Он должен

Они должны

Історична довідка. Уже в старослов’янській мові намічається невелике коло слів, котрі виступають виключно як присудок (із зв’язкою та без неї). Це в першу чергу, модальні предикативи типу лѣтъ нѣсть “неможна, лат. non libet”. лъѣ “можна”, нѣсть лъѣ “неможна”, неволѣ есть “необхідно”, годѣ есть. Порівняйте: “нѣсть ми лѣтъ сътворити... еже хоштѣ” (Мар.), “неволѣ бо есть прити сканьдаломѣ” (Мар.), “Есть ли годѣ игоу-

мень и братриѣ” (Синайський требник). До предикативів можна віднести в старослов'янській мові також форми вищого ступеня типу оуне або оунѣ “краще”, котрі виступають лише як присудки, порівняйте: “оуне естъ намѣ да единѣ члвкъ оумреть за люди” (Мар.).

У староруській мові кількість предикативів значно збільшується, збагачуючись новими типами. У першу чергу треба відмітити численні предикативи, котрі означають модальність допущення, неодмінності або можливості, типу лъзѣ, нельзѣ, надобе, невольѣ “необхідно”, трѣбѣ та інші. Порівняйте: “не лъзѣ рчи” (Русская Правда по Троицк. сп.), “задница еи мужня не надобе” (там саме), “и неволя бысть выдати я” (Лавр. 1097). У функції модального предикативу вживалося також не время в значенні “не слід, не годиться”, порівняйте: “Не время ныне погубити смерды от ролы” (Іп. 1111).

Поруч з модальними предикативами в староруській мові вживаються предикативи типу жаль, бѣда, порівняйте: “жаль ми своая отцины” (І Новг. лет.), “жаль бо ему мила брата Всеволода” (Слово о полку Игореве). Ці предикативи вживаються без зв'язки.

У безособових конструкціях з'являються предикативи типу любо, нелюбо, лѣпо, дивно, угодно, борзо, тяжко, зло, гобино, достоино, чюдно, лютѣ та інші. Ці предикативи вживаються переважно без зв'язки, порівняйте: “Аче не любо ти, то ворочюся дому моему” (Іп. 1110), “негодно нынѣ веснѣ ити, хочем погубити смерды и ролью их” (Лавр. 1015), “понеже не борзо обрѣсти добры мены” (Моление Даниила Зат. По Акад. сп.), “да аще истребивѣ сих, будет гобино” (Лавр. 1071), “Дивно ли, оже мужь умерл в полку ти?” (Лавр. 1096), “невѣдомо, камо ю дѣша” (І Новг. Лет.) і под. У спеціальних дослідженнях з історії російської мови неодноразово відмічалось те, що з наявністю предикатив (“категорія стану”) слід рахуватись вже в староруській мові. Професор В. І. Борковський писав: “Певним є те, що вже в староруських пам'ятниках любо за своїми синтаксичними функціями – слово “категорії стану” (Синтаксис древнерусских грамот, 1949, стр. 71).

У староруській мові є також предикативи, котрі виступають в особових реченнях. За своєю формою вони тотожні з короткими формами прикметників. Сюди слід віднести слова типу рад, готов, жив, прав, виноват, противен, недуж та інші. Наприклад: “Кто сему не рад?” (Лавр. 1024), “И рече Святополк: Се яз готов уже” (Лавр. 1103), “аз им противен всѣм” (Лавр. 1078), “Бирель прав, а Арманович виновать” (Правая грамота

1284 г.), “мы недужи противу вам стати” (Лавр. 971) і под. Ці предикативи зустрічаються переважно без зв’язки.

З наведених прикладів видно, що предикативи як особливий лексико-граматичний клас створювалися ще в староруській мові, отже, про них не приходиться говорити як про категорію, “котра з’являється доволі пізно” (Порівняйте: Є. М. Федорук; часопис Русский язык в школе, 1939, стр. 43). Розвиток предикативів як самостійної частини мови легко можна прослідкувати протягом усієї історії російської мови. Змінюється наявний склад предикативів. У сучасній мові вже не існують предикативи типу *льзѣ*, *неволѣ*, *гобино* і под. З іншого боку, у староруській мові ще немає предикативів типу *можно*, *нужно*, *пора*, *досуг*. Предикатив *нужно* з’являється, певно, лише у XVII ст., але первісно в значенні “тяжко, грустно”, порівняйте: “нужно было гораздо” (в житті Аввакума), “ныне пора домой” – “Tempus jam domum repetendi”, (в граматиці Лудольфа 1696 р.), “не досуг мне было” – „Non vocabat mihi“ (там саме). Історія предикативів у російській мові тісно пов’язана з долею дієслова *быть* і заслуговує на докладне та уважне вивчення.

В окремих слов’янських мовах предикативи сформувалися в особливу частину мови, не будучи охарактеризованими особливими формальними (морфологічними) показниками. Досить численна та різноманітна за своїм складом, ця група об’єднує перш за все такі слова, котрі зустрічаються виключно в функції присудка, відірвалися від своїх основних парадигм і набули особливих форм часу. У складі предикативів виявляються слова, котрі виділилися з розряду іменників (наприклад: *жаль* „*lúto*“, при словацькому іменнику *žiaľ* “скорбь”; *нельзя*, чеське *lze*, котре належить до того ж самого кореня, як іменник *польза*); *лень* (у виразі *мне лень переписывать всю страницу* „*řaží sa mi prepisovat celú stranu*“), *пора* „*je načase*“ і под. До предикативів відійшли короткі форми прикметників, котрі відірвалися від парадигми, наприклад: *должно отметить* „*treba roznamenat*“, не співвідносне з повною формою *должный* у значенні „*náležitý, patřičný*“ (отнестись к чему-либо с должным вниманием), багато прислівників типу *незачем*, *невдомёк*, інфінітиви типу *о нём ничего не слышать* тощо. Клас предикативів у російській мові постійно поповнюється не лише за рахунок коротких форм прикметників, але і за рахунок цільних фразеологічних зворотів, порівняйте: *мне неохота туда ходить* „*nechce sa mí*“, *нелишне будет отметить* „*nebude od věci roznamenat*“, *он сегодня не в духе* „*dnes nemá náladu*“ тощо.

Так само і в інших слов'янських мовах предикативи не являють собою формально гостро окресленого класу слів. У словенській мові є низка слів, котрі використовуються виключно в функції присудка, як наприклад *všeč* “за смаком” у висловах типу *knjiga mi ni všeč* “книга мені не подобається”, *lahkò pridem* “я можу прийти”, розмовне *žihér* у тому ж самому значенні, порівняйте: *žihér mi prinesete knjigo* “ви можете принести мені книгу”, *res* в значенні “правда” (*res je, da ga nisem videl* “правда, що я його не бачив”) тощо. При всій своїй зовнішній різномірності наведені слова об'єднуються загальною синтактико-семантичною рисою, котра дозволяє нам виділити їх в особисту, хай численну, групу предикативів [9].

У чеській мові до предикативів слід відносити такі слова, як *lze* “можна”, *nelze* “неможна”, *nutno* “необхідно”, *jsem s to* “я в стані, я здатний” та інші. За межами слов'янських мов предикативи накреслюються, очевидно, в угорській мові, де існують форми типу *kell* “треба”, *lehet* “можна”, *nem szabad* “неможна”, порівняйте: словацьке *neslobodno* [11]. Предикативи є і в романських мовах, порівняйте: італійське *bisogna* “треба” тощо.

Традиційна словацька граматики не піднімала питання про предикативи як про особливу частину мови. Однобічне устанавлення на форму приводило до того, що слова типу *vidno*, *možno* розглядалися в одному плані з прикметниками типу *džhen*, *hoden*, *vinen*, *rád* і навіть із займенниками *žiadén* та *sám*. Саме таке трактування предикативів *vidno*, *možno* знаходимо в граматиці Орловського-Араня [12, с. 171]. Автори визнали за можливе об'єднати зовсім різномірні явища на основі того, що в усіх випадках є “коротке закінчення”. Автори стверджують, що всі наведені слова (котрі розглядаються ними як прикметники!) виступають лише в функції придієслівного іменного присудка (*doplnku*), взагалі не помічаючи, щодо займенників типу *žiadén* це ніякою мірою не відповідає дійсності.

Граматики Б. Летца наводить слова типу *možno*, *vidno* у розділі прикметників, причому питання синтаксичної функції цих слів у ній навіть не розглядається [10, с. 284–285].

Але ще С. Цамбель вказав на існування особливого типу слів, котрі вживаються в безособових реченнях. До цих слів він відносив *tma* (*bola tma*), *zima*, *radost'* (*radost' bolo vidiet'*), *hanba* (*hanba bolo*) [7, с. 206].

Питання про предикативи в сучасній словацькій мові було підняте А. Ісаченко на лекціях з російської мови, що читались їм у 1946/47 рр. До предикативів були віднесені слова типу *treba*, *neslobodno*, *načim*, *vidno*,

hodno “слід” (hodno o tom uvažovať – “слід про це подумати”), tma (bolo tma), zima (bolo zima), škoda (bolo škoda), dusno, ľuto та інші [4].

Неможна не замітити, щодо предикативи, котрі генетично походять від іменників, належність їх до розряду предикативів здійснюється непослідовно. Поруч з формами bolo zima “було холодно”, je veľmi škoda “дуже шкода”, у котрих утрачені категорії іменників (напр., граматичний рід), у словацькій мові є допустимими паралельні форми типу bola veľká zima, je veľká škoda, де категорія граматичного роду ще повністю відчувається. На відміну від парадигми, іменник вказує з іншого боку на можливість утворення форми вищого ступеня від предикативу je zima “холодно”, порівняйте: dnes je zimšie “сьогодні холодніше”. Є природним те, що від іменників форми вищого ступеня не утворюються.

Близькість предикативів до дієслів виявляється також у тому, що в низці мов існують “віддієслівні” форми типу сербохорватського требаło je “треба було”, наприклад: у словацьких діалектах *trebalo*, італ. *bisognava* “треба було”. Предикатив тут набуває дієслівний показник часу: -lo, італ. -va (закінчення імперфекту).

Питання про предикативи в словацькій мові було далі розроблено та теоретично обґрунтовано Л. Дюровичем в його дослідженні, яке присвячено словам, що не змінюються. На багатому матеріалі Л. Дюрович показав самостійну граматичну природу словацьких предикативів, при цьому відмітивши те, що цей ряд слів ще неповністю конституювався [8, с. 113].

Модальні предикативи

Із загальної маси предикативів виділяються в російській і в словацькій мовах предикативи, котрі висловлюють модальні відносини, тобто можливість, необхідність і под. Висловлення такого роду модальних відносин здійснюється за мовами різноманітними граматичними засобами. Так, у російській мові, поруч з модальними предикативами типу *надо*, *можно*, *нельзя*, котрі виступають або в безособових конструкціях (*надо поторопиться*), або в сполученні з давальним відмінком особи (*мне надо с ним поговорить*), модальні відносини можуть висловлюватись особовими формами модальних дієслів *я хочу*, *я могу*, формами зворотних дієслів (*мне хочется*), а також формами предикативів, котрі узгоджуються у роді та числі з підметом в сполученні з особовими займенниками: *я должен*, *я намерен* тощо.

У словацькій мові, як було вже вказано, переважають у даному випадку дієслівні висловлення модальності: *musím*, *mám*, *smiem*, *hodlám*,

mienim, potrebujem. Поруч з особовими формами існують форми безособові (зазвичай зворотні), котрі не мають паралелей в російській мові: nemôže sa povedať “нельзя сказать”, nesmie sa fajčiť “нельзя курить”, za takýchto podmienok sa nedá pracovať “при таких условиях невозможно работать”, nemá sa chodiť neskoro “не следует опаздывать” тощо. Поруч з наведеними формами в словацькій мові існують особливі модальні предикативи типу treba, neslobodno, možno, nemožno, našim, nemôž. Характерним є те, що ці предикативи не мають форми інфінітиву: неможна сказати „byť treba“, „byť neslobodno“ тощо. Для порівняння можна згадати також неживаність інфінітиву у дієслова я могу.

До модальних безособових предикативів типу надо, нужно, можно, нельзя, необходимо, невозможно, должно, застаріле надобно та інші, тіснішим чином примикають сполучення типу я должен, я должна, мы должны у значенні „musím“ або „mám (niečo urobiť)“. Модальний предикатив я должен (поторопиться) є омонімічним з предикативною формою я должен ему сто рублей „som tu dlžen sto rubľov“. Аналогічні форми предикативів є також і в східнослов'янських та українській мовах: ja nehoden to zrobis, я негоден це зробити “я не могу этого сделать”, “я не в состоянии этого сделать”.

Загальною формальною характеристикою модальних предикативів у російській мові є особливий спосіб висловлення категорії часу та способу. Справа у тому, що час висловлюється у модальних предикативах аналітично, за допомогою допоміжного дієслова был (была, было, были), будет (буду, будешь...). Форми допоміжного дієслова в сполученні з предикативом стають часто формальним показником, що висловлюється в їх акцентологічному послабленні та в їх енклітичному використанні. Інакше кажучи, часові показники стоять поруч з модальними предикативами зазвичай після даного предикативу і не мають повного наголосу, порівняйте: ему можно_было курить, мне надо_будет сходить в город, ему надо_будет позаниматься, я должен_был вернуться, она должна_была вернуться.

Енклітично-неповнонаголосне використання часових показників при предикативах випукло виступає при співставленні таких речень, як ему надо_будет позаниматься та ему пальто будет мало. Правило про енклітично-неповнонаголосне використання часових показників у російській мові слід урахувувати в мовній практиці, тому що словаки та чехи часто допускаються у цьому відношенні помилки: російською мовою не кажуть “мне было нельзя прийти”, а лише мне нельзя было прийти [2, с. 408].

Висновок. Модальні предикативи в російській та словацькій мовах мають не лише особливі постпозитивні форми часу, які є формальною характеристикою даної частини мови, але утворюють також форми способу: надо бы сходить в город, об этом можно было бы поговорить в другой раз, порівняйте словосполучення *bolo by treba ísť do mesta, bolo by možné ročkať*. Можливість утворення форм способу чітко розмежує предикативи від прислівників, котрі не знають таких форм.

Перспективи подальших досліджень. Отримані результати в майбутньому можуть бути використані в подальших наукових дослідженнях та практичних розробках, зокрема під час укладання підручників з граматики словацької мови.

Список використаної літератури

1. Борковский В. И. Синтаксис древнерусских грамот. Простое предложение / В. И. Борковский. – Львов : Львовский гос. ун-тет, 1949. – 390 с.
2. Виноградов В. В. Русский язык (грамматическое учение о слове) / В. В. Виноградов. – [4-е изд.]. – М. : Высшая школа, 1972. – 600 с.
3. Есперсен О. Философия грамматики / Отто Есперсен. – М. : КомКнига, 2006. – 408 с.
4. Исаченко А. В. Грамматический строй русского языка в сопоставлении со словацким : морфология / А. В. Исаченко. – [2-е изд.]. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 880 с.
5. Щерба Л. В. О частях речи в русском языке / Щерба Л. В. // Избранные работы по русскому языку. – М. : Учпедгиз, 1957. – С. 63–84.
6. Юнг В. Грамматика немецкого языка / Вальтер Юнг. – Спб. : Лань, 1996. – 544 с.
7. Czambel S. Rukoväť spisovnej reči slovenskej / S. Czambel. – Bratislava : Nákladom kníhtlačiarkeho úč. Spolku, 1919. – 240 S.
8. Durovič L. K otázke neohybných čiastok reči v slovenčine / L. Durovič // Jazykovedný zborník. – 1986. № IV. S. 109–115.
9. Dvonč L. Morfológia slovenského jazyka / Ladislav Dvonč. – Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. 1966. – 830 S.
10. Letz B. Gramatika slovenského jazyka / Belo Letz. – Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, 1950. – 583 S.
11. Mistrík J. Gramatika slovenčiny / Jozef Mistrík. – Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2003. – 180 S.
12. Orlovsky J. Gramatika jazyka slovenského / J. Orlovsky, L. Arany. – Bratislava : Vedecké a umelecké nakladateľstvo Dr. J. Orlovského, 1946. – 251 S.

Рецензент – кандидат філологічних наук, доцент Манзій О. М.

Стаття надійшла до редакції 14.01.2013.

Раевский Л. К. Компаративный анализ предикативов в славянских и германских языках

В данной статье автор представляет результаты проведенных им исследований предикативов в синхронии, диахронии и панхронии на примере славянских и германских языков. Полученные результаты в будущем могут быть использованы в дальнейших научных исследованиях и методических разработках, например в учебниках по грамматике словацкого языка.

Ключевые слова: *предикатив, грамматика, синтаксис, морфология.*

Raevskyi L. K. Comparative analysis of predicates in Slavic and German languages

In the article the author displays the results of the conducted research of predicates in synchrony, diachrony and panchrony on the example of the Slavic and German languages. The results obtained can be used in the future in the ongoing researches and methodological works, for example in the grammar books of the Slavic language.

Keywords: *predicate, grammar, syntax, morphology.*